

Az emlékezet pontjai

Holokauszt 80 - Kispest

Írta és összeállította: Siklós Zsuzsa, Mohay Orsolya
Fotók: Kispesti Helytörténeti Gyűjtemény
Kiadja: Kispest Önkormányzata

2024

Az emlékezet pontjai

Holokauszt 80 - Kispest

Kispest Önkormányzata 2009 szeptemberében június 30-át Gyásznappá nyilvánította. Azóta, ezen a napon – a kispesti zsidóság elhurcolásának napján – emlékezünk a kispesti zsidóság megsemmisülésére. Ezen a napon emlékezünk meg roma polgártársainkról is, akiket 1944. november 15-én deportált a nyilas hatalom.

Emlékeznünk kell azokra a Kispesti polgárokra, akik ártatlanul váltak áldozatává a Holokausztnak. Emlékeznünk kell arra a szörnyű időszakra, amely az addigi békés életet felborítva következett be, ahol embertársaink ezreit gázkamrába küldte az akkori hatalom. Családok ezrei tűntek el a megsemmisítő táborokban, a túlélők számára csupán egy-egy fotó, vagy apróbb tárgy maradt, elvesztek személyes emlékeik. Mégis az emlékezés adhat csak erőt az élethez és mutathat utat a jövőbe. Kötelességünk, emlékezni, minél teljesebben megőrizni az ártatlanul elpusztítottak emlékét. Nemcsak haláluk előtt tisztelgünk, hanem az előtt is, ahogyan éltek, harcoltak, szerettek. Ez a kiadvány felidézi azokat a helyszíneket, amelyek szorosan köthetők Kispest zsidó lakosságának életéhez, sorsához. Az útvonal, amelyet ezeken a lapokon bejárunk, főképpen a már nem létező épületekre, intézményekre hívja fel a figyelmet. Emlékművekre, emléktáblákra, amelyeket az utódok állítottak.

Tisztelettel:

Gajda Péter
Kispest polgármestere

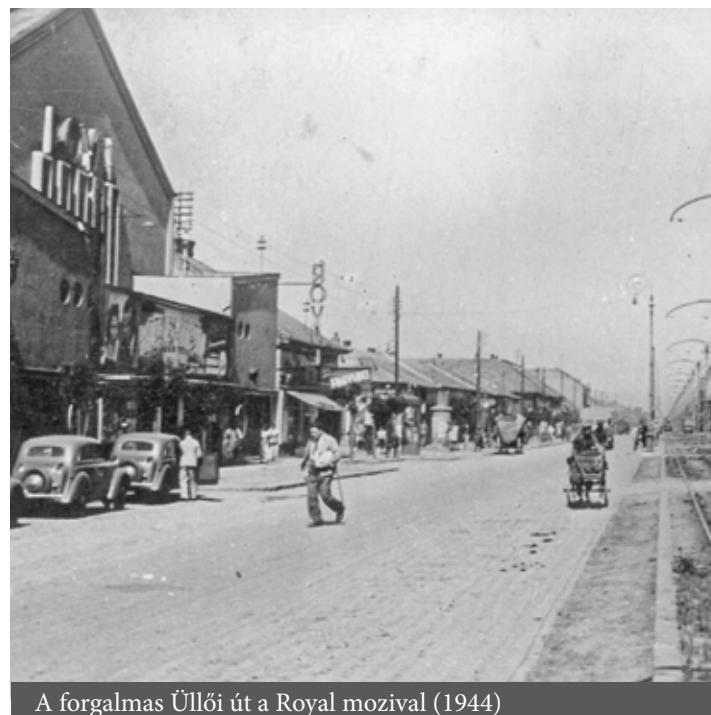
Levelezőlap a zsinagóga homlokzatával (1909)

Kispes 1927 előtt

Kispes-Szentlőrinc 1937. május 1.

A forgalmas Üllői út a Royal mozival (1944)

Bevezető

Kispes község, majd később a város életében jelentős szerepet tölthettek be azok a kereskedők, iparosok, értelmiségiek, orvosok, ügyvédek, mérnökök, akik 1944-45-ben a Holokauszt áldozatává váltak. Kispes közéletét az 1930-as évek közepéig nem feszítette szét a vallási különbözőség. Nem számított, hogy ki melyik felekezethez tartozott. A vallását gyakorló zsidóság ugyanúgy megbecsült tagja volt a városnak, mint minden más felekezethez tartozó polgár. Ha érte őket antiszemita indíttatású inzultus, az inkább épületeik megrongálásában nyilvánult meg, kevésbé a személyes megtámadottságban. Az egyik legnagyobb támadás a zsidó intézmények ellen 1937 májusában következett be, amikor a szélsőjobb oldali irányultságú újságok képviselői által meghirdetett sajtónapot a rendőrség betiltotta. Az ipartestület épülete előtt az összegyűltek egy kisebb csoportja a zsidó templom, iskola épületének ablakait kövel bezúzta. A város polgármestere, polgárai elítélték ezt a durva támadást, és igyekeztek visszaszorítani a kibontakozó antiszemitizmust. 1937-től a Pestvidéki Élet című jobboldali, erőteljesen antiszemita újság hasábjain feltűnően nagy számban jelentek meg azok az írások, melyek a zsidó származású kispesieket kívánták kiszorítani a közéletből. A támadások senkit sem kíméltek. Orvosok, színházi emberek, kereskedők ellen indítottak hajszát.

1939-ben országos szinten, ideértve a visszacsatolt területeket is, országgyűlési választásokat tartottak. A választásra jogosultak összeírásának nem titkolt szándéka volt a zsidónak minősülő személyek számba vétele. A választói névjegyzékbe való felvételt egyedileg kellett intézni, ahol nyilatkozni kellett arról is, hogy az ekkor már érvényben lévő törvények alapján a zsidótörvények alá esik-e az illető, vagy nem. A kispesiektől kizárták a zsidó virilis (legtöbb adót fizető) tagokat, a választói névjegyzékből pedig 1094 embert töröltek.

1941-ben az újság tovább fokozta az ekkor már felerősödő antiszemitizmust a zsidó kereskedők ellen. „Hosszúnap séta” címen megjelent írásuk számba vette az Üllői úton található zsidó üzleteket. Arra buzdította a keresztény lakosságot, hogy bojkottálják ezeket. A kirekesztés elkezdődött.

Az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállás felgyorsította a zsidósággal szembeni korlátozó intézkedések sorát. A források ebben az időben a Kispesben élő zsidó lakosság létszámát 2669 és 4000 közé teszik. A létszámot növelték azok a kikeresztelkedett zsidó származású emberek, akik szintén a zsidótörvények hatálya alá estek. Jelentős számban jelentek meg a hitközségben olyanok, akiket az egyház még sohasem látott. Már március 26-án fel kellett állítani az ún. Zsidó Tanácsot, amely felelt a kiadott rendeletek végrehajtásáért. Folyamatos igazoltatások zajlottak az utcákon, közlekedési csomópontokon. Telefonjaikat kikapcsolták, rádióikat, kerékpárjaikat be kellett szolgáltatni. Zárolták a bankokban lévő számláikat, az egyes vállalatoknál alkalmazható zsidók számárányát meghatározták. Április 5-i hatállyal a zsidónak minősülőknak utcai viseletükön 10x10 cm nagyságú sárga csillagot kellett hordaniuk. Mindehhez hozzájárult, hogy a bombatámadások miatt lakás nélkül maradtak számára zsidó lakások biztosítását írták elő. Áprilisban 130 zsidó tulajdonban lévő lakást kellett átadni, és az addig ott élőknek kiköltözni. Elvették az iparigazolványaikat, az iparosoknak és kereskedőknek üzleteiket be kellett zárniuk. Az itt lévő tárgyakat, árukészletet leltár alapján kellett a kulccsal együtt leadniuk. A bezárást detektívekkel ellenőrizték. A Zsidó Tanács feladatává tették a csillagos házak kijelölését, és az oda beköltöztetést: 53 utcában jelöltek ki 258 házat,

Molnár József polgármester fogadja a Kispestre érkező Endre Lászlót, akit 1938 januárjában választottak Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye alispánjává, és aki a deportálások fő szervezője lett

Levelezőlap a Keresztény Fűszerkereskedők központjáról

Bársony Erzsébet testvérével és mostohaanyjával 1910 körül
(Forrás: centeuropa.org)

Emléktábla a Kispesztői temetőben (Fotó: Várhelyi László)

ahol összesen 538 szobába költöztették össze Kispest zsidó lakosságát. Ezekre a házakra sárga csillagot kellett vízálló festékekkel festeni a bejárat fölél, vagy mellél 50 x 50 cm-es méretben. Csak keveset tudunk arról, hogy mely utcákban voltak ezek a házak, de részleges információk alapján a Szigligeti utcában, a Csokonai utcában, az Eötvös utcában, valamint a Báthory utcában azonosíthatóak. Az összeköltöztetésre kényszerítettek igyekeztek rokonaikkal, barátaikkal egy házba, lakásba kerülni. Az összeköltöztetés május 15. és 30. között zajlott, a végrehajtásról a Zsidó Tanács június 4-én értesítette az előjáróságot. A város adminisztratív intézkedésekre hivatkozva igyekezett hátráltatni a folyamatot. Legrészletesebben az alábbi visszaemlékezés írja le az összeköltöztettek életét.

„Aztán csillagos ház lett a miénk. Én nem akartam kiköltözni a saját házamból (Báthory 35.), inkább befogadtam még más családokat. Mindenki kapott egy szobát, volt például olyan család, akik különben is együtt laktak, ők egy szobába kerültek. Én a szüleimmel és a gyerekekkel beköltöztem az egyik szobába, a többit mind odaadtam. Eleinte a húgomék is velünk laktak, de aztán nekik ki kellett költözni, mert a férje keresztény volt. Nagyon velünk akart maradni, de rábeszéltem, hogy menjen inkább, mert esetleg segíthet nekünk. Úgyhogy ő cserélt egy zsidó családdal, akik pont a szemben lévő házban laktak. Igyekeztem, hogy mindenkinek legyen külön konyhája, hogy ne legyen zűrzavar. Mosókonyhából lett az egyiknek konyhája, a másoknak az én konyhámat megfelezttem, és volt egy raktárhelyiség, az volt a harmadik konyhája. Tulajdonképpen egész szépen meglettünk volna, de hát ez nem így alakult. Tulajdonképpen mindent tudtam, hogy mi fog történni, csak azért mindig volt mellette egy kis reménység, hogy talán mégsem jól gondolom.” (Centropa interjúk: Bársony Rózsi visszaemlékezése családjára, kispesztői életére.)

Fokozatosan tovább nehezedett az élet. Június 15-én volt a Zsidó Tanács utolsó ülése, ahol le kellett adni minden igazolványt. Az utcára kijárást, az élelmiszer-beszerzés lehetőségét napi két óra időintervallumra csökkentették. Június 29-től pedig már hadifoglyoknak minősültek. Éjjel brutális ellenőrzésekbe kezdtek: ellenőrizték a létszámot és utolsó értékeiket is elvették. Június 30-án reggel a házak előtt csendőrök jelentek meg, és felszólították a lakosokat, hogy vegyenek magukhoz némi élelmiszert és ruhát. Csendőri kísérettel vonultak ki a kispesztői vasútállomásra. Volt, akiket szekéren, volt, akiket gyalogosan kísérték Kispest fő útjain. A kispesztői állomásról marhavagonokban szállították el őket, először a monori téglagyárba, ahonnan július elején vitték őket tovább a lágerek poklába.

„Kispesten is éltek magyarok, akikről számon tartották környezetükben, hogy zsidók, s akik természetesen maguk is tudták ezt magukról. S ha nem tudták volna, ha nem tartották is számon, még talán a magánéletükben sem, a harmincas évek második felétől az állam, saját államuk, melynek teljes jogú polgárai voltak addig, szembesítette őket ezzel a ténnyel, s mindazzal, amit ebből következően rájuk mért a hatalom.” (Buza Péter: In memoriam, bejelentés a zsidók vagonjáról, Kispesztői Krónika 2005/3.)

Emléktábla a Petőfi utcában

Dr. Kohn Mihály, monori rabbi. 'A mult héten Budapesten — a honnan Monorra akart utazni — a vonat elgázolta. A sze-

Dr. Kohn Mihály (Forrás: Tolnai Világlapja 1912. 01.)

Dr. Bande Zoltán (1893–1944) (Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár)

A zsinagóga épülete a Petőfi utcában

EMLÉKPONTOK

1. Zsinagóga (Ady Endre út – Petőfi utca)

A Kispesten élő zsidóság 1890 előtt a monori hitközséghez tartozott. Önálló hitközségi életük 1892-ben kezdődött, amikor elváltak Monortól. Kiválásuk, önállósodásuk jelezte, hogy mind számban, mind önálló akaratban elég erősnek érezték magukat ahhoz, hogy hitközséget alakítsanak. Rabbijuk továbbra is a Monoron szolgálatot teljesítő Kohn Mihály volt, aki 1912-ben közúti szerencsétlenség áldozata lett. Őt követte dr. Bade Zoltán, aki 1943-ig látta el szolgálatát. 1892-ben elhatározták, hogy közadakozás útján önálló zsinagógát építenek. Bált rendeztek annak érdekében, hogy növelni tudják a templomépítési alapot. A várhatóan jelentős bevétellel járó eseményt aztán többször megrendezték, bővítették a bál eseményeit, árubemutatókat is tartottak. A forintok azonban lassan gyűltek, jelentős mecénásai nem voltak az egyháznak. Hiába volt meg az a telek, amelyet a község minden felekezet számára biztosított, más egyházakhoz hasonlóan nekik sem állt rendelkezésükre az építéshez szükséges összeg.

1896-ig egy két szoba-konyhás bérelt házban tartották istentiszteleteiket az egykori Tóth József utcában. Az egyház nemcsak a bérleti díjjal maradt hátralékban, hanem látszódtott már, hogy a bérelt helyiségben nem férnek el a hívek. A nagy ünnepek alkalmával nagyobb helyiséget kellett bérelniük, hogy a hitközség minden tagja valóban részese lehessen az ünnepeknek.

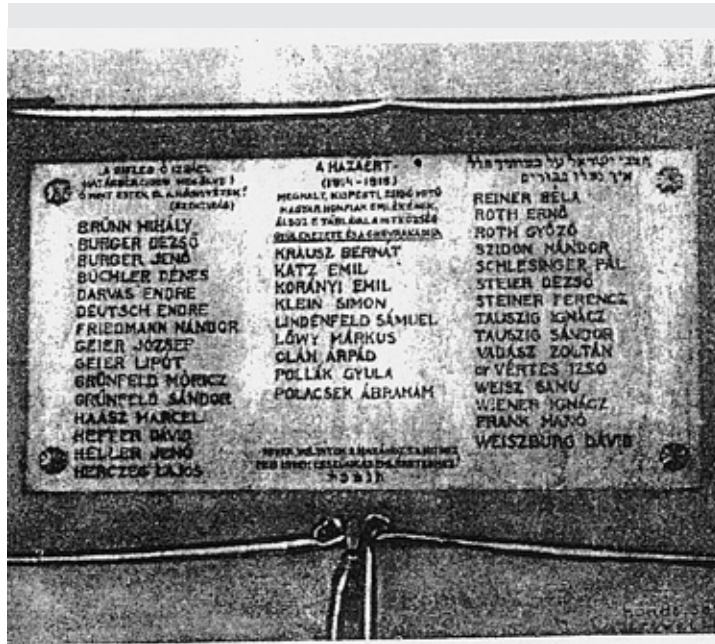
1896-ban határozta el a hitközség, hogy megvásárolja, sőt meg is vásárolta a millenniumi kiállítás egyik fából épült pavilonját, és felállította a Petőfi utcai telekrészen. Valószínűleg nem az erdészeti pavilont vették meg, ahogy ezt eddig gondoltuk, mert ezt a pavilont Alag–Dunakeszi 1897-től tudta magáénak. Hogy pontosan melyik pavilont vásárolták meg, még nem ismert. Egyes visszaemlékezések szerint a megvásárolt pavilon elemeiből társadalmi munkában építették fel az imaházat. A Kispesti Hírlap 1898. február 12-i számában adják hírül, hogy „... Áldozatkészségünk folytán sikerült oly hajlékot megszerezniünk templomnak – ha csak ideiglenesen is berendezniünk honnét ki nem tuszkol a háziúrnak szeszélye ...”

Amiről már biztos információval bírunk az az, hogy 1904-ben kiírtak egy pályázatot zsinagóga építésére. A pályázatból kiderül, hogy ebben az időszakban 600 fő befogadására alkalmas templomot akartak építeni. A templomon belüli karzat fontos kikötés volt. (Gazdasági Mérnök 1904. december 18. Templomépítés Kispesten) 1905 februárjában Kispest Község átiratában kéri fel a Magyar Mérnök Egyesületet az izraelita templom terveinek elbírálására. A bírálóbizottságban olyan neves építészek vettek rész, mint Baumhorn Lipót, akihez több mint 23 zsinagóga felépítése köthető, többek között a szegedi, a szolnoki, az egri, a budapesti Páva utcai zsinagógák, de ő bővítette ki az újpesti zsinagógát is.

A pályázatra 13 jelíges terv érkezett. Tudjuk a híradásokból az első három helyezést elért pályamű jelígjét, de források hiányában nem látunk a pályázatok mögé. Egy dolog azonban biztos, a zsinagóga 1909-ig nem épült meg. A Kispest–Szentlőrinc című helyi lap tudósítása szerint 1909. júniusában kezdték meg az építést, és augusztusra már a külső díszítések is elkészültek. „Hogy az új istenháza fölavatása mikor kerül sorra, az eldöntve még nincs.” (Egyenlőség 1909. augusztus 29.) Bánszky Mihály építész nyerte el a zsinagóga felépítésének munkálatait. Bánszky Mihály (1870–1943)

Hybl József szobrász (1888–1945) az emléktábla készítője

A Hybl József által készített emléktábla

Emléktábla az egykori zsinagóga falán

A megújított templom

Akik régen nem jártak a templomunk felé, bizonyára jóleső érzéssel állapítják meg majd, hogy a templom és egész környéke milyen tiszta, ápoltságban, szinte üdítő. A kert kedves kis parkja, a ragyogóan tiszta falak, a derűsen színes, frissen mázolt ajtók és ablakok, a paplak friss tatarozása bizony már régen kívánt, most beteljesedett vágya volt sokaknak. A «kis templom» belül is festve ájtatos embereket vár, akik imáikkal teszik szentté a friss munka után. Sajnos a templom belsejének átfestéséhez már nem jutott a Hitk. sovány erszényéből, de biztosra vesszük, hogy az elkövetkezendő esztendőre az is bekövetkezik.

Szinte csodálatos, hogy a mai súlyos körülmények mellett lehetőséget talált a Hitk. elnöksége ezen már multhatatlanul szükséges munkálatok elvégzésére. Mint mindig, a zsidó áldozatkésztség tud csak ezuttal is csodát tenni és amikor minden min-

Kispesti Hitközségi Hírek 1933. szeptember 8.

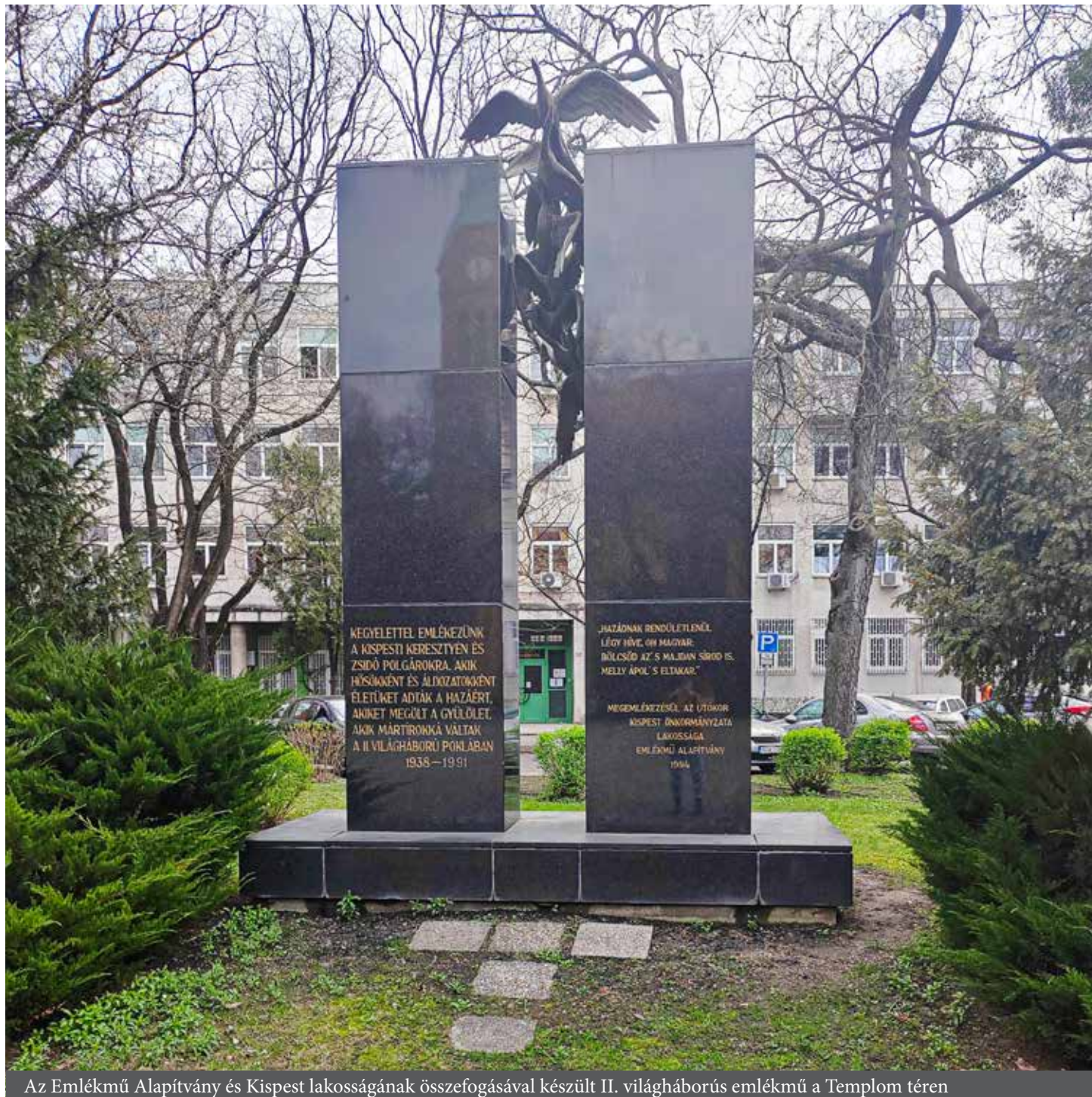
számos felekezet templomát építette fel országszerte. Pesterzsébet katolikus templomát is ő tervezte. Még fel sem épült a templom, de már arról beszéltek, hogy ez is csak ideiglenes lesz. Mindig arra vágytak, hogy egy monumentális épület emeljenek, azonban tudjuk, hogy minden törekvésük ellenére ez nem valósult meg. Az első világháború éveiben az itthon maradt családokat támogatták, melegekkel, ruhával. A háború vége felé egyre gyakrabban kaptak értesítést a fronton harcolók elhunytáról. A zsidó közösség sok hívét veszítette el. Ahogy lehetőség nyílt az elesettekről való megemlékezésre, Kispesten elsőként készítették el a megemlékezés tábláját. 1925-ben a templomban helyezték el azt a táblát, melyet Hybl József készített (Hybl József kispesti szobrász, a Kossuth-szobor és később a hősi emlékmű alkotója). A tábla avatására 1925. június 6-án került sor. Az emléktábla 37 hősi halott nevét sorolta fel. Az avatáson Válya Gyula polgármester és a város prominens személyei is részt vettek. A háborúban szolgált katonák névsorát a zsidó hadviseltek arany albumában is megjelentették. A díszes albumban 110 nevet soroltak fel, csapatbeosztással, esetleges fogságba esésük említésével.

A gazdasági nehézségek ellenére tovább tervezték az új templom felépítését. Anyagi erőforrások szűkében nem futotta a templom átépítésére 1933-ban. Csupán a templom környezetének javítására tudtak a hitközség pénztárából egy jelentősebb összeget fordítani: az udvart és környékét hozták rendbe. A régi fából készült kerítés helyére új, most már vaskerítést építettek. A régi vágóházat lebontották, helyére új épületet emeltek, és a mellékhelyiségeket is áthelyezték. A templom tatarozása, átépítése, bővítése továbbra is napirenden volt. 1937-ben az új zsinagóga építésére a város jelentős összeget, 6000 pengőt szavazott meg, 3 évi részletben való folyósítás mellett.

Az összeg ugyan jelentős volt, az új templom építéséhez viszont kevés. Hiába volt Herskovits József (kormánytanácsos, az ifjúsági egyesület vezetője) lelkesedése a templomépítés ügyében, aki egy év alatt remélte felépíteni az új templomot, de az adományok nem gyűltek, csak arra futotta, hogy a renoválják a meglévő épületet és adakozás útján új tórat szenteljenek fel.

A II. világháború küszöbén, már nem arról szóltak a híradások, hogy nagyobb templomot emeljenek, hanem arról, hogy a templom a Zsidó Tanács irányítása alatt információs központ lett. Itt hirdették ki a kormány város zsidókra vonatkozó rendeleteit, itt függesztették ki az éppen aktuális tudnivalókat. A hitélet, a zsidó ünnepek megtartása nem szűnt meg. A templomot 1944 májusában bezárták. Az egykor oly jelentős közösség tagjainak többsége haláltáborokban végezte életét. A templomot 1945-ben már nem akarták újraépíteni, a megmaradt épület tégláit eladták, az új templomot a József Attila utca 67., később a 71. szám alatt alakították ki. Az egykori zsinagóga telkén 1951-ben felépítették a szakrendelő épületét.

1991-ben a kerületi önkormányzat kezdeményezésére emléktáblát helyeztek el az egykori zsinagóga helyén.

Az Emlékmű Alapítvány és Kispest lakosságának összefogásával készült II. világháborús emlékmű a Templom téren

2. II. világháborús emlékmű (Templom tér)

1994. május 14-én avatták fel Péterfy László alkotását. A második világháború áldozatainak, a katonáknak, a polgári áldozatoknak emlékét megformáló kőtömb kettéhasításával az alkotó a koncentrációs táborokban elpusztult zsidóság előtt is fejt hajt. A széthasadt fekete márványtáblák közé illesztett bronz madarak a szabadság jelképei.

A Templom téren elhelyezett emlékmű a rendszerváltozás utáni politikai gondolkodást is tükrözi. Számos háborús emlékművet emeltek az évtizedek folyamán, azonban ebben a korszakban Magyarország teljes felszabadulását is megörökítették. Ez az emlékmű Kispest lakosságának szenvedéseit akarta ábrázolni. Áldozatok voltak, akik különböző módon kerültek a harctérre, vagy akik a légitámadások idején veszítették életüket.

Az emlékművön elhelyezett két dátum közül az 1938-as az első bécsi döntésé, amelynek eredményeképpen 11 ezer 927 négyzetkilométer terület került vissza Magyarországhoz 869 ezer lakossággal, akik közül 752 ezer ember (86,5 százalék) volt magyar és 117 ezer más nemzetiségű (szlovák, német, rutén), de 320 ezer magyar maradt a csehszlovák határ túloldalán.

Az 1938-as dátum jelzi a zsidótörvények kiterjesztését is. Az 1920–1921-ben megjelenő törvény, a numerus clausus, „csupán” a felsőoktatásból kívánta kiszorítani a zsidó vallásúakat. Az 1930-as évek végére azonban újabb törvények születtek: 1938: XV. tc. és 1939: IV. tc., amelyek már korlátozták a zsidók számarányát a társadalmi és gazdasági élet egyes területein. Az 1941-ben elfogadott ún. harmadik zsidótörvény már a nürnbergi faji törvények szellemében fogant, és megtiltotta többek között a zsidók és nem zsidók házasságát. Ez a két törvény megszabta Magyarország útját az elkövetkező időszakra.

A kispesti zsidó lakosság egy részét munkaszolgálatra sorozták be, a katonaköteles férfiak a harctér poklába kerültek. A zsidó családokat, nőket, gyerekeket, időseket deportálták 1944. június 30-án a haláltáborokba.

Az 1991-es másik dátum, amely az emlékművön olvasható, a függetlenségre és a teljes önállóságra utal. Az utolsó szovjet katona is elhagyta Magyarország területét 1991 júniusának végére, és 1991. március 31-én veszítette érvényét a Varsói Szerződés katonai szervezete, míg 1991. július 1-jén a Varsói Szerződés teljesen feloszlott.

A katolikus plébánia épülete ma

Székely Mihály operaénekes 1901-1963 (fotó: Várkonyi László)

Dr. Tomori János és Székely Mihály emléktáblája a plébánia épületében (2006)

Hegedűs László plébános. A megtértek anyakönyve (2006)

3. Katolikus plébánia (Templom tér 21.)

Kispesten a keresztény egyházak lehetőségeikhez mérten segítettek az üldözött zsidó lakosságnak. A kispesti katolikus egyház százhetvenhét keresztlevelet állított ki, amelyet a „megtértek anyakönyvébe” vezettek be.

1944-ben egy fiatal káplán, Tomori János volt az, aki a híres basszistának, Székely Mihálynak nyújtott segítséget. Mivel a káplán nagy operarajongó volt, több operaénekest ismert a Fészek klubból. Itt találkozott Székely Mihállyal, innen volt jól ismertségük. Tomori János dr. Viola Györgynek mesélte el Székely Mihály bújtatásának történetét. Ezt adta közzé a Kurir 1990. novemberi száma.

„1944. október 16-án kopognak a szobám ajtaján. Kinyitom, Mihály áll az ajtóban. Baj van – mondja. Bizalmas értesülést kaptam, hogy el akarnak hurcolni, ne menjek haza a lakásomba. Itt lehetnék pár napig nálad? – kérdezte. Nézd – mondtam – itt lehetsz, de nekem csak ez az egy káplánszobám van. Az egész ház felett a plébános rendelkezik, meg kell őt kérdeznem. A plébános azt mondta, ha valakit üldöznek és segítséget kér, akkor azon segíteni kell! Bemutattam őket egymásnak, aztán visszamentünk a káplánszobába. Mondtam: Mihály, helyezd magad kényelembe, nem túl nagy ez a szoba, de azért elférünk mindketten. Maradj itt pár napig.

A pár naptól több mint három hónap lett. Mihály 1945. január 26-ig lakott nálam. Nem mozdulhatott ki a házból, így én voltam az összekötő a felesége és közte. Piroskának szintén bujdosnia kellett, több helyen is rejtegették, de én mindig tudtam, hol találom meg. Karácsonykor, szentestén aztán csináltam egy ’huszárvagást’, elmentem Pestre Piroskáért, és kihoztam ide, Kispestre, így együtt töltöttük a karácsonyt. Igen ám, de hogyan kerül vissza Piroška? Közlekedés nem volt, kimentünk az Üllői útra, én reverendában voltam, integettem az autóknek, de csak egy lovas kocsi állt meg, amelyről kiderült, hogy hullaszállító. Ezzel a kocsival kocogtunk be az Operaházhoz. Itt aztán Piroskát elhelyeztem az Operaház óvóhelyén, ahol már sokan tartózkodtak, én pedig szépen hazagyalogoltam Kispestre. Január végéig bujkált nálam Mihály. Azután Pesten véget ért a nyilasuralom, és már baj nélkül elmehetett. Hát így történt.”

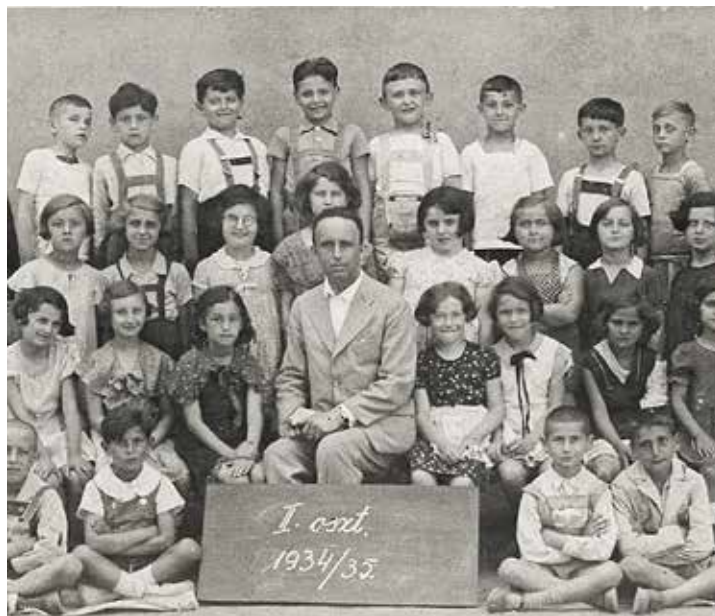
Székely Mihályt tanár úrnak szólították, és nemegyszer reverendába is öltöztették, hogy kilétét ezzel is fedezzék. Ez annál is veszélyesebb volt, mert szemben a templommal, a mai Kaszinó épülete (Fő u. 42.) akkor nyilas székház volt, és ha lakói rájöttek volna, hogy kit rejtegettek a plébánián, a papi reverendát sem kímélték volna – írja Hegedűs László plébános, aki az emléktábla elhelyezését kezdeményezte. Tomori János életét kockáztatta, hogy barátja életét megmentse. Bátor emberbaráti cselekedetéért az utókor tisztelete övezze őt!

A plébánia épületén belül 2006-ban elhelyezett emléktáblán a következő olvasható: Ebben a plébánia épületben rejtegette Dr. Tomori János káplán a világhírű izraelita operaénekest, Székely Mihályt 1944. október 25. – 1945. január 10-ig. Tomori Jánosnak dedikált fényképén a művész a következő sorokat írta: „Jánosnak! Igaz, őszinte szeretettel és nagyrabecsüléssel. Székely Mihály”.

KISPESTI VOLT ISKOLA. TELENFESTÉNY/DM. 1945. VIII. 11.

Az iskola épülete, mely 1948–1980-között imaház volt (Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár)

Iskolai tablókép 1934/35. Középen Schaffer Árpád igazgató (fotó: Csató Mihály Holokauszt Intézet 2015)

4. Zsidó iskola, hitközség és imaterem (József Attila utca 71.)

A Kisfaludy és a József Attila utca sarkán álló telkekre telepítették a zsidó egyház több fontos intézményét. A telkek mérete és az épületek számozása az idők folyamán sokat változott. Az azonban valószínűnek látszik, hogy már az első hitközségi irodát 1897 körül itt helyezték el. Ahhoz, hogy a hitközség fejlődni tudjon, szükség volt egy olyan emberre, mint dr. Edelmann József, aki 30 éven át a hitközség elnöke volt, mindamellett, hogy a községi, majd később a városi ügyvezető főorvosi pozíciót is ellátta. Mind Kispest, mind az egyház életének szervezője, támogatója volt. Feleségével, Nemes Bertával 1923 áprilisában alapítványt hoztak létre. Az Eggert (ma József Attila utca) utcában lévő házaikat a Chevra Kadisanak ajándékozták azzal, hogy közintézményeket, iskolát hozzanak ott létre (az akkori számozás szerint ez az Eggert utca 47. és 49. szám alatt volt). Az Eggert utca 67. számú telek és a rajta lévő épület 1936-ra az iskola és a hitközség központjává vált. Itt működött az első számú pótimaház, itt tartották összejöveteleiket a nőegylet tagjai, a Kispesti Ifjak Egyesületének is ez volt az otthona, így vált az 1093 négyzetméteren elhelyezkedő terület a hitközségi központ székhelyévé.

Ebben az épületben az egyik legfontosabb intézmény az iskola volt, amely 1922-től fogadta tanulóit. A tanulói létszám emelkedésével az iskolát bővítették az 1929/1930-as tanévtől, és immár 4 tanteremben folyt a tanítás. Ekkor már több mint 100 tanulója volt az iskolának. Az intézménynek lassan gyarapodó könyvtára, szertára is volt, amely mind segítette az oktatást, a szemléltetést. Lehetőség volt ösztöndíjakkal támogatni az arra rászoruló tanulókat. Olyan jeles tanárok igazgatták és oktatták a tanulókat, mint a felvidékről ide került Erdélyi Lipót, Mészáros Márton vagy Schäffer Árpád.

1944. március 31-én megszűnt a zsidó iskolában a tanítás. Visszaemlékezések szerint a Légvédelmi Parancsnokság használta az épületet, és időről-időre katonákat szállásoltak el itt. A hitközség vagyonát, a legapróbb tárgyakig, a könyvtárat, a zongorát, az ifjúsági egyesület felszereléseit be kellett szolgáltatni. Az egyház vagyonát is lefoglalták, így az Edelmann alapítvány vagyonát is, amely 1944-ben 20 ezer pengőt tett ki. Voltak olyan leltárba felvett értékek, amelyeket más egyesületeknek utaltak ki.

1945 után újjászervezték az egyházat, központjukként a József Attila utcai iskolát jelölték meg. 1948-ban az iskolai épületet imaházzá alakították át, tulajdonosa a Budapesti Hitközség (Síp utca 2.) lett. Ekkor két imatermet, kultúrtermet, irodákat alakítottak ki. Az új templomot 1950-ben avatták fel. A templom berendezését Pest megye különböző megszűnt templomaiból Lovasberényből, Pécelről, Albertirsáról, Csömörről kapták.

A templom külső falán emléktábla állt a következő felirattal: „Ártatlanul elpusztult gyermekeink emlékére, az ő elárvult iskolájukból a zsidó állam újjászületésének évében állítottuk, a kacagás házából a sírás házát!”

Ebben az épületben működött az imaház 1980-ig, ekkor az ezen a területen megindult szanálások áldozatává vált.

Emléktábla az imaház falán

Zsinagóga belső (Jad Vasem Intézet)

Kispesti Önkéntes Mentők orvosai az 1930-as évek közepén

Az alakulás hivatalos pecsétje

Beszámoló a mentőállomás fejlesztéséről
Tolnai Világlapja 1928

A Kossuth Lajos utcai mentőállomás napjainkban (2024)

5. Mentőegyesület székháza, ma az Országos Mentőszolgálat – Kispesti Mentőállomás (Kossuth Lajos u. 6.)

A Mentőegyesület székházán 1946 decemberében helyezték el azt a táblát, amelyen a mártírhalt orvosok és gyógyszerészek nevei olvashatók.

„A városháza gyászdrapériákkal díszített nagytermében nagy számmal jelentek meg a hozzátartozók, orvosok, gyógyszerészek és halás betegek. Barei Gyula polgármester megindító beszéde alatt a zokogás hullámai futottak végig a termen, miközben felidéződtek a fasiszmus és a fasiszta háború áldozatainak és vértanúinak emléke.”

Bíró László gyógyszerész 1880-ban Verseken született. Középiskolai és egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Hadbavonult 1914-ben, de rövidesen felmentették. 1907-től volt önálló gyógyszerész és 1927-től kispesti lakos. Kispest város képviselő-testületének 1931-től kezdve volt tagja, valamint számos egyesület vezetőségi tagja, illetőleg támogatója. Felesége, Kolmann Olga és két lányuk szintén gyógyszerész lett. Haláláról nincs adat.

Dr. Bleier Klára (Dr. Hercegné) fogorvos 1900-ban született Mezőtúron. Fogorvosi címének megszerzése után 1930-tól praktizált Kispesten a Hunyadi utca 2-ben. Halálóási helye: Auschwitz, Lengyelország, 1944. november 7.

Dr. Fehér Lajos gyermekorvos Érsekújváron született 1905-ben. Ott is érettségizett, egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, 1931-ben szerzett diplomát. 1937-től tartott fenn rendelőt Kispesten. Az Országos Tisztviselői Betegsegélyző Alap (OTBA) csecsemővédő orvos, körzeti kezelőorvos. A háború alatt munkaszolgálatos zászlóaljakban volt a Magyar Honvédségnél. Uzsica-ban (Ukrajna) halt meg 1943. április 29-én, felesége, Klein Katalin, 1944. július 30-án Auschwitzban.

Gábori Vilmos gyógyszerész (1903–1944) a numerus clausus áldozataként Prágában szerezte diplomáját. Hazaérkezve, 1926-tól nyolc más gyógyszerésszel együtt, többek között testvérével, Györggyel évekig várták, hogy külföldön szerzett diplomájukat elismerjék. Gyógyszertáruk a Glória nevet viselte az Üllői út 205. szám alatt. Feleségül vette 1944. január 4-én Szebenyi Márta gimnáziumi tanárnőt. Májusban már mindkettőjüket deportálták. Haláluk helye és ideje ismeretlen.

Dr. Jahn Ferenc orvos 1902. február 7-én született Budapesten. Belgyógyász diplomáját 1928-ban szerezte meg, majd praxisát Kispesten nyitotta. Kispest város szociológiájával is foglalkozott, a városházán nyílt meg a kutatásaiból összeállított kiállítás. Tagja volt baloldali szervezeteknek. Politikai tevékenysége miatt 1940 tavaszán letartóztatták, majd második letartóztatását követően, 1942-ben 9 hónap börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után kizárták az Orvos Kamarából, eltávolították a város képviselő-testületéből. Baloldali tevékenysége miatt 1944 novembere végén a németországi dachau koncentrációs táborba vitték, ahol 1945. május 5-én (más források szerint 8-án) halt meg tífuszban. Dr. Jahn Ferenc Kispest díszpolgára lett 2000-ben.

Emléktábla a mentőállomás épületének falán

Rosenfeld Máttyás orvos Baján született 1894-ben. Részt vett az I. világháborúban az orosz és olasz fronton, 1918-ban szerelt le. Kispesten, mint belgyógyász tevékenykedett, tagja volt a kispesti képviselő-testületnek, az Önkéntes Tűzoltótestületnek, ahol 1938-ban, mint orvos tevékenykedett. 1920-as évek elejétől laboratóriumot működtetett, majd 1933-ban kibővítette Vízügyintézetét. Az izraelita hitközség aktív tagja, majd 1941-től a hitközség elnöke volt. Mint zsidó hadviselt orvost egy katonai kórházba, később a XII. kerületi Maros utcai kórházba osztották be. Nem volt a kórház területén 1945. január 11-én, mikor az ott lévőket megkínózták és megölték a nyilasok. Egy Maros utcai bérházban ápolt egy beteget, és amikor már úgy tűnt, hogy nem esik bántódása, feljelentették, így 1945. január 12-e körül elvitték, megkínózták és megölték. A Kispesti Izraelita Hitközség gyászjelentésében halálának időpontját 1944-re teszik. Ekkor még nem tudták megállapítani, hogy pontosan mi is történhetett vele. Valószínűbbnek tűnik azonban, hogy az 1945. januárjában érte a halál. Kispesten 1945. május 27-én helyezték örök nyugalomra.

Dr. Somló György fül-orr-gége szakorvos rendelője az Árpád utca 8. szám alatt volt. Munkaszolgálatosként az orosz frontra került. Tambovban, 1943 áprilisában halt meg.

Szalai Gyula gyógyszerész 1888-ban Iglón született. Kispesti gyógyszerész család tagja, laboratóriumot tartottak fenn a Fő utcában (Halmágyi és Szalai, majd később Szalai testvérek név alatt). Felesége Vermes Rózsa fogorvos volt. Haláluk időpontja ismeretlen.

Dr. Zemler Gyula orvos 1900-ban született Szatmárcsekén. A Kispesti Szanatórium Magánygyógyintézet vezetője volt (Kispest, Horthy Miklós út 30. szám alatt, ma Fő utca). Az intézet 1940-től működött, felesége Salgó Róza, gyermekeik Tamás és Zsuzsanna. Auschwitzban halt meg 1945. február 15-én.

Sínek a kispesztői vasútállomáson

6. Kispesztői vasútállomás (Liszt Ferenc u. 1.)

1944. június 30-án a kispesztői zsidók arra ébredtek, hogy a kapuban már nem a szokásos őrcsapatok vannak, hanem a csendőrség emberei. Utasították a zsidókat, hogy pakoljanak össze némi élelmiszert és néhány ruhát, amit magukkal visznek, mert egy óra múlva a vasútállomásra vonulnak. Minden további kérdést, vagy információkérést káromkodással és erőszakkal fogadtak.

A betegeket lovas kocsikon szállították a vasútállomásra, a többieket gyalogosan kisebb, illetve nagyobb csoportokban vonultatták végig a városon. A pályaudvaron összegyűlt zsidók többsége nőkből állt, akiknek férje munkaszolgálatos volt, vagy olyan férfiakból, akik már idősek voltak a munkaszolgálatra, valamint 18 év alatti fiatalokból és gyerekekből. A vasútállomáson marhavagonok álltak, ide terelték be az embereket. Egy vagonba 70-80 embert tuszkoltak be, a vagonok a tűző napon több órán át vesztegeltek. Majd egy nap telt el, míg Monorra érkeztek, ahol szintén gyalogosan terelték őket a téglyárba.

Dr. Rosenfeld Mátyás a kispesztői zsidó közösség vezetője, aki ebben az időben ezredorvosként szolgált egy munkaszolgálatos csapatnál, katonai kíséretet és autót kapott egysége parancsnokától, hogy elbúcsúzhasson feleségétől és kisebbik fiától. Egyenruhában volt, látszott a századosi rangja, első világháborús kitüntetése. Az egyik csendőr, akinek nem tetszett, ahogy Rosenfeld Mátyás hozzá szólt, fenyegetni kezdte azzal, hogy lelövi, és a puska hegyével bökdösni kezdett felé. „Mocskosnak” hívta őt, „másodrangúnak”, és „ember alattinak”. Felesége sikoltozva vetette magát férje elé, hogy megvédje. Saját katonai kísérője vezette el a megdöbönt orvost, hogy visszavigye az egységéhez. Az eset sokkot okozott a várakozók körében, az incidens után igyekeztek kérdés nélkül mindent a parancsoknak megfelelően végrehajtani. Rosenfeld Mátyás családjából senki nem élte túl a háborút. Őt magát a háború utolsó napján gyilkolták meg a budai nyilasok.

XIX KISPEST ÖNKORMÁNYZATA

Kispest.hu Kispest Város kispesztvaros

Kiadja: Kispest Önkormányzata

Cím: 1195 Budapest, Városház tér 18-20.

Telefon: 061-347-4525

E-mail: polgarmester@kispest.hu

Facebook: facebook.com/kispest.varos

Web: kispest.hu